

ฉบับพิเศษ

ศิลปวัฒนธรรม

พระตะบอง ดินแดน ใต้เงา 2 รัช

ณัฐพร ไทยจงรักษ์ ยິงยศ บุญจันทร์
และคณะ

ความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา
ในประวัติศาสตร์สังคม การเมือง
และการค้าเมืองชายแดน



พระตะบอง

ดินแดนใต้เงา 2 รัฐ



พระตะบอง

ดินแดนใต้เงา 2 รัฐ

ณัฐพร ไทยจงรักษ์
ยิ่งยศ บุญจันทร์ และคณะ

ราคา 360 บาท

ฉบับพิเศษ

ศิลปวัฒนธรรม

พระตะบอง: ดินแดนใต้เงา 2 รัฐ • อนุรักษ์ ไทยจงรักภักดี
ยิ่งยศ บุญจันทร์ และคณะ เขียน
พิรพัฒน์ เพชราบรพร์ และปยุต ธีระสาโรช
ผู้ช่วยคณะผู้เขียน

พิมพ์ครั้งแรก : ธันวาคม 2568

ราคา 360 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

อนุรักษ์ ไทยจงรักภักดี.

พระตะบอง: ดินแดนใต้เงา 2 รัฐ.

กรุงเทพฯ : มติชน จำกัด, 2568. 376 หน้า.

1. ไทย-ประวัติศาสตร์. I. ยิ่งยศ บุญจันทร์ และคณะ, ผู้แต่งร่วม.
II. ชื่อเรื่อง.

959.3

ISBN 978-974-02-1991-0

สำนักพิมพ์มติชน | www.matichonbook.com

- ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คคะนาท, สุพจน์ แจ่มเร็ว, วุจิรัตน์ ทิมวัฒน์
- ผู้อำนวยการสำนักพิมพ์ : มณฑล ประภากรเกียรติ
- รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : ประภาพร ประเสริฐโสภาก, หทัยชนก ชิวโมกษ์
- บรรณาธิการอาวุโส : สุภชัย สุชาติสุธารธรรม
- บรรณาธิการบริหาร : ปกรณ์เกียรติ ดีโรจนวานิช
- หัวหน้ากองบรรณาธิการ : ปิยวัฒน์ สีแดงสูง
- บรรณาธิการเล่ม : ภูริพงษ์ เคนมาลัย
- พิสูจน์อักษร : โชติช่วง รวิน, กุลณัฐ บุตรไธ
- ศิลปกรรม-ออกแบบปก : ภัสราภรณ์ ทองพงษ์เนียม
- ประชาสัมพันธ์และการตลาด : ปรากฏทิพย์ พงศ์เจตน์พงศ์, ณัฏชา เขียวกุล,
โบนิสา ศรีสิงห์, อรจิรา ว่องรัตนะไพศาล

จัดทำโดย : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล
ประชาชนิเวณ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 1235

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาชนิเวณ 1
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2000, 2108

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน)
12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาชนิเวณ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3350-3360

Matichon Publishing House a division of Matichon Public Co., Ltd.
12 Tetsabannaruean Rd., Prachanivate 1, Chatuchak,
Bangkok 10900 Thailand

f matichonbook @matichonbook @MatichonBooks
d @matichonbook @matichonbooks matichonbook

สั่งซื้อหนังสือจำนวนมากในราคาพิเศษ
ติดต่อที่ บริษัทงานดี จำกัด
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3353

MATICHON
PREMIUM
PRINT

ฝ่าย MATICHON PREMIUM PRINT

บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)

รับผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภท

โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2419, 2424

email: print.matichon@gmail.com

f Matichon Premium Print

ในกรณีที่หนังสือมีข้อผิดพลาดจากการพิมพ์
เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว
กรุณาติดต่อมาที่ email: matichonbook.sales@gmail.com
หรือ inbox: f matichonbook เพื่อขอเปลี่ยนเล่มใหม่

สารบัญ

พระตะบอง

ดินแดนใต้เงา 2 รัฐ

คำนำคณะผู้เขียน	(8)
บทนำ	3
1 ภูมิหลังพระตะบองก่อนตกอยู่ภายใต้การปกครอง ของสยาม	11
สภาพภูมิศาสตร์ของพระตะบอง	11
ประวัติศาสตร์สังเขปของพระตะบอง	
ก่อนตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม	18
2 พระตะบองภายใต้การปกครองของสยาม และการกลับคืนสู่กัมพูชา	31
พระตะบองภายใต้การปกครองของสยาม	
ค.ศ. 1795-1907	31
การกลับคืนสู่ดินแดนกัมพูชาของพระตะบอง	
ค.ศ. 1907-1939	60
ความสัมพันธ์สยามและพระตะบองผ่านงาน ศิลปกรรมในช่วงภายใต้การปกครองของสยาม	66

3 พระตะบองกับการกลับมาอยู่ภายใต้ไทย	
และการเป็นเอกราชของกัมพูชา	115
พระตะบองกับการกลับมาอยู่ภายใต้	
การปกครองของไทย ค.ศ. 1941-1945	116
การส่งคืนพระตะบองกลับไปอยู่ภายใต้	
การปกครองของฝรั่งเศสและกัมพูชา	
ค.ศ. 1946-1953	135
ความสัมพันธ์ไทยและกัมพูชาผ่านงาน	
จิตรกรรมฝาผนังในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2	171
4 พระตะบองกับสถานะจังหวัดชายแดนไทย-กัมพูชา	
และความขัดแย้งภายในกัมพูชา	187
จังหวัดพระตะบองในสมัยสังคมนิยม	
ค.ศ. 1955-1970	195
จังหวัดพระตะบองในสมัยสงครามกลางเมือง	
กัมพูชา ค.ศ. 1970-1975	222
จังหวัดพระตะบองภายใต้ระบอบกัมพูชา	
ประชาธิปไตย ค.ศ. 1975-1979	238
5 พระตะบองกับความขัดแย้งภายในกัมพูชา	265
กลุ่มทางการเมืองในยุครัฐบาลผสม	
กัมพูชาประชาธิปไตย	266

พระตะบองกับความขัดแย้งในกัมพูชา	
ค.ศ. 1979-1991	280
6 พระตะบองกับสถานการณ์ปัจจุบัน	
และแนวโน้มในอนาคต	315
พระตะบองกับความสัมพันธ์ระหว่าง	
ไทยกับกัมพูชาในยุคปัจจุบัน	318
บทส่งท้าย	335
<i>บรรณานุกรม</i>	<i>345</i>

คำนำคณะผู้เขียน

พระตะบอง

ดินแดนใต้เงา 2 รัฐ

หนังสือเล่มนี้ปรับปรุงจากงานวิจัยเรื่อง “พระตะบองในความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน” ซึ่งได้รับการสนับสนุนการทำกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัยและนวัตกรรม ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 จากสำนักงานปลัดกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม โดยวิทยสถานด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ แห่งประเทศไทย (ธัชชา) สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) โดยการดำเนินงานของสถาบันโลกคดีศึกษาภายในธัชชา และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะผู้เขียนมุ่งศึกษา “พระตะบอง” ในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา การพยายามทำความเข้าใจประวัติศาสตร์เมืองพระตะบองในความสัมพันธ์ไทยกับกัมพูชาในช่วงเวลาต่างๆ ทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นใน

แต่ละช่วงเวลาภายใต้บริบทความสัมพันธ์ระหว่างประเทศผ่าน
การวิเคราะห์ด้วยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทั้งจากไทย กัมพูชา
และฝรั่งเศส

อีกทั้งการเลือกศึกษาพื้นที่พระตะบองซึ่งเป็นพื้นที่ที่
เกิดการถ่ายเทของวัฒนธรรมทั้ง 2 ประเทศซึ่งยังคงหลงเหลือ
มรดกทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมร่วมของไทยกับ
กัมพูชาอย่างมาก ยังมีส่วนช่วยให้เกิดการรับรู้ความสัมพันธ์ใน
เชิงวัฒนธรรมรวมถึงทำให้เกิดความเข้าใจในภูมิหลังและที่มา
ของการถ่ายเทวัฒนธรรมระหว่าง 2 ประเทศได้มากขึ้น

การกล่าวถึงพระตะบองในบริบทความสัมพันธ์ไทยกับ
กัมพูชาในแวดวงนักวิชาการไทยมักเน้นไปในช่วงของการเสีย
ดินแดน แทบไม่ปรากฏงานเขียนที่กล่าวถึงเมืองพระตะบองเมื่อ
อยู่ภายใต้การปกครองของกัมพูชา โดยเฉพาะการเชื่อมโยงพื้นที่
ดังกล่าวเข้ากับความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ประเทศ ดังนั้น การทำ
ความเข้าใจพระตะบองในความสัมพันธ์ไทยกับกัมพูชาจึงช่วย
ทำให้เข้าใจพลวัตองค์รวมที่เป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์
ระหว่าง 2 ประเทศ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้
ในมิติดังกล่าวเพื่อต่อยอดต่อไป

คณะผู้เขียนมีความเห็นตรงกันว่า หนังสือเล่มนี้จะใช้
คริสต์ศักราช (ค.ศ.) เป็นหลัก เนื่องจากไทยและกัมพูชานับ
พุทธศักราช (พ.ศ.) แตกต่างกัน โดยพุทธศักราชของกัมพูชา
จะเร็วกว่า 1 ปี นอกจากนี้ พุทธศักราชของไทยยังขึ้นปีใหม่ไม่

พร้อมกับคริสต์ศักราช เช่น เหตุการณ์ที่สยามสูญเสียอำนาจการปกครองเมืองพระตะบองให้แก่ฝรั่งเศสตรงกับวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907 หากบวกด้วย 543 เพื่อให้เป็นพุทธศักราชจะตรงกับ พ.ศ. 2450 ทว่าเหตุการณ์ดังกล่าวตรงกับวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2449 เนื่องจากการนับพุทธศักราชของไทยในขณะนั้นขึ้นปีใหม่ในวันที่ 1 เมษายน

ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิแห่งสถาบันโลกคดีศึกษาที่ให้โอกาสคณะผู้เขียนได้ทำวิจัยในหัวข้อที่สนใจและคิดว่าเป็นประโยชน์ต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา โดยให้ข้อเสนอแนะในการจัดทำดำเนินการวิจัยนี้จนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี รวมถึงเจ้าหน้าที่ของสถาบันโลกคดีศึกษาที่ประสานงานและติดต่อในขั้นตอนกระบวนการดำเนินงานต่างๆ

ขอขอบพระคุณคุณพิรพน พิสนุพงศ์ และ รศ. ดร. ปรีดี พิศภูมิวิธิ ที่ปรึกษาโครงการวิจัยที่ให้คำแนะนำในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางวิชาการ รวมถึงคุณเชิดเกียรติ อัดถากร เอกอัครราชทูต ณ กรุงพนมเปญ สำหรับการให้คำปรึกษาในประเด็นด้านความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา

ขอขอบคุณศูนย์บริการวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ โดยเฉพาะคุณจันทร์เพ็ญ สิทธิพันธ์ ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการจัดการเรื่องเอกสารและการจัดการในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิจัยดังกล่าว รวมถึงคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และคณะอักษรศาสตร์

มหาวิทยาลัยศิลปากรที่อนุญาตให้คณะผู้เขียนเดินทางไปเก็บ
ข้อมูลในกัมพูชา

ที่สำคัญขอขอบคุณ Dr. Vichheka KHUON หนึ่งในคณะ
ผู้วิจัยที่อนุญาตให้ใช้ข้อมูลจากงานคุษฎีนิพนธ์เรื่อง “Battam-
bang et sa région, de 1939 à nos jours : intégration,
spécificité et divergences dans le cadre de l’histoire
contemporaine du Cambodge” (พระตะบองตั้งแต่ ค.ศ. 1939
จนถึงปัจจุบัน: การบูรณาการ เอกลักษณะ และความแตกต่าง
ภายใต้กรอบประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของกัมพูชา) ตลอดจนให้
ข้อมูลและคำปรึกษาแก่คณะผู้วิจัยในหลายประเด็น

และขอขอบคุณ Dr. Sirang LENG หนึ่งในคณะผู้วิจัยที่
นำเสนอข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ จนเกิดเป็น 2 หัวข้อ
สำคัญในหนังสือเล่มนี้ที่ช่วยเติมเต็มภาพความสัมพันธ์ระหว่าง
ไทยกับกัมพูชาผ่านงานศิลปกรรม ได้แก่ ความสัมพันธ์ไทยกับ
พระตะบองผ่านงานศิลปกรรมในช่วงภายใต้การปกครองของ
สยามและจิตรกรรมฝาผนังในเมืองพระตะบองที่สะท้อนภาพ
ความสัมพันธ์กับไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมทั้งขอ
ขอบคุณที่ช่วย “นำทัวร์” และอำนวยความสะดวกแก่คณะผู้เขียน
ในคราวที่เดินทางไปเก็บข้อมูลภาคสนามยังเมืองพระตะบองด้วย

ขอขอบคุณผู้ช่วยคณะผู้เขียน ได้แก่ คุณพีรพัฒน์ เพชร
บรรพ์ อาจารย์สาขาสังคมศึกษา โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร (ฝ่ายมัธยม) และคุณปยุต ธีระ

สาโรช นักวิชาการศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ที่ช่วยเหลือคณะผู้เขียนในด้านต่างๆ จนงาน
ชิ้นนี้เสร็จสมบูรณ์จนออกมาเป็นรูปเล่ม

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณสำนักพิมพ์มติชนที่เห็นคุณค่าของ
งานวิจัยชิ้นนี้ โดยเฉพาะคุณฐิรพงษ์ เต๋นมาลัย บรรณาธิการ
เล่ม และคุณปิยวัฒน์ สีแดงสุก ที่ช่วยประสานงานทุกอย่าง หวัง
เป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นส่วนหนึ่งในการทำให้เกิด
ความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาผ่านพื้นที่ที่มี
ความสำคัญอย่างพระตะบองซึ่งแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์
ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

ณัฐพร ไทยจงรักษ์
ยิ่งยศ บุญจันทร์ และคณะ

พระตะบอง

ดินแดนใต้เงา 2 รัฐ



บทนำ

“พระตะบอง” หรือที่คนกัมพูชาเรียกว่า “บัตต์อมบอง” (បាត់ដំបង – Battambang) เป็นจังหวัดหนึ่งทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของกัมพูชา และเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นพื้นที่ชายแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา โดยมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดสระแก้ว จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราดของไทยในปัจจุบัน

ใน ค.ศ. 1795 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงขอพระราชทานเมืองพระตะบองและเสียมราฐจากสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีศรีสุริโยพรรณ (นักองค์เอง) กษัตริย์กัมพูชา ให้เป็นบำเหน็จแก่เจ้าพระยาอภัยภูเบศร (แบน) เนื่องจากเจ้าพระยาอภัยภูเบศรมีส่วนช่วยในการจัดการจลาจลในราชสำนักกัมพูชา รวมถึง

ต่อต้านการขยายอิทธิพลของเวียดนาม

นับแต่นั้นมา กัมพูชาจึงถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน เรียกดินแดนส่วนที่ขึ้นตรงต่อสยามว่า “เขมรส่วนใน” ประกอบด้วยเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ เมืองศรีโสภณ เมืองมณฑลบุรี และเมืองระสิือ โดยมีเจ้าพระยาอภัยภูเบศร (แบน) เป็นผู้สำเร็จราชการเมือง และเรียกดินแดนส่วนที่ถูกปกครองโดยพระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาว่า “เขมรส่วนนอก”

แม้เขมรส่วนในขึ้นตรงต่อราชสำนักสยาม แต่ยังคงปกครองด้วยประเพณีเขมรตามเดิม คือให้อำนาจอแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองจัดเก็บภาษีอากรใช้จ่ายในการปกครองภายในเองทั้งหมด เขมรส่วนในจึงถูกจัดเข้าเป็นหัวเมืองชั้นนอกของสยาม และถูกปกครองด้วยขุนนางจากสกุลอภัยวงศ์ ซึ่งสืบเชื้อสายจากเจ้าพระยาอภัยภูเบศร (แบน) เรื่อยมาตั้งแต่ ค.ศ. 1795-1907 รวมเวลา 112 ปี ทำให้ปรากฏอิทธิพลความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับกัมพูชาในพื้นที่พระตะบองเป็นอย่างมาก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เกิดการปฏิรูปประเทศให้สยามมีความเจริญก้าวหน้า เพื่อป้องกันภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยม ใน ค.ศ. 1867 สยามจึงสูญเสียอิทธิพลเหนือดินแดนเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศส ยกเว้นเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ เมืองศรีโสภณ และเมืองพนมศก ซึ่งเป็นเขมรส่วนในที่ยังคงอยู่กับสยาม แม้ฝรั่งเศสจะได้ดินแดนเขมรเกือบทั้งหมดแล้ว แต่ก็ยังไม่เป็นที่พึง

พอใจ เนื่องจากดินแดนเขมรส่วนในซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดในกัมพูชายังคงอยู่ภายใต้อิทธิพลและอำนาจของสยาม อีกทั้งยังไม่มีมีการจัดการปกครองดินแดนอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม ทำให้เกิดการแทรกแซงจากภายนอกได้ง่าย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นถึงปัญหาและความบกพร่องของการปกครองดินแดนเหล่านี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รวมเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ เมืองศรีโสภณ และเมืองพนมศกจัดตั้งเป็นมณฑลชั้นนอกใน ค.ศ. 1891 เรียกว่า “มณฑลบูรพา” ตามระบบมณฑลเทศาภิบาล

กระทั่งวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907 (ตรงกับ พ.ศ. 2449) เนื่องจากการนับพุทธศักราชของไทยในขณะนั้นขึ้นปีใหม่ในวันที่ 1 เมษายน) สยามสูญเสียอำนาจการปกครองมณฑลบูรพาหรือดินแดนเขมรส่วนในให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อแลกเปลี่ยนกับเมืองด่านซ้ายและเมืองตราด ตลอดจนหมู่เกาะต่างๆ ที่อยู่ใต้แหลมสิงห์จนไปถึงเกาะกูดที่ฝรั่งเศสเคยยึดไปตั้งแต่ ค.ศ. 1893 (ร.ศ. 112)

ปัญหาเรื่องการเสียดินแดนแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองพระตะบองในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา ตั้งแต่ช่วงเวลาที่อยู่ภายใต้การปกครองของสยาม พระตะบองมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเมืองและด้านยุทธศาสตร์ของสยาม โดยเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองของดินแดนเขมรส่วนใน มีกองทัพของสยามประจำอยู่ในพระตะบองเพื่อป้องกันการ

รุกรานของเวียดนาม นอกจากนี้ยังมีที่ตั้งที่อยู่ติดกับทะเลสาบ
เขมรหรือโตนเลสาบ (บึงจเรฎาบ – Tonle Sap) และมีแม่น้ำ
สังแกไหลผ่าน พระตะบองจึงอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยพืชพันธุ์
ธัญญาหาร ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีสัตว์
เลี้ยง เช่น โค กระบือ ผลผลิตทางการเกษตรในแต่ละฤดูกาลยัง
สามารถส่งออกสินค้าได้ สยามเองก็ใช้ผลผลิตเหล่านี้เป็นเสบียง
อาหารหล่อเลี้ยงกองทัพสยามในพระตะบองเช่นกัน ทำให้พระ
ตะบองมีประชากรอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก

พระตะบองยังเป็นเมืองที่ผลิตข้าวได้มากที่สุดในดินแดน
กัมพูชา ผลผลิตข้าวจากพระตะบองเพียงเมืองเดียวสามารถ
เลี้ยงราษฎรได้ทั้งประเทศ นอกจากนี้ยังมีทรัพยากรป่าไม้ที่เต็ม
ไปด้วยพันธุ์ไม้มหายากมูลค่าสูงอย่างกระวาน รวมทั้งอัญมณีด้วย

ไทยได้ปกครองเมืองพระตะบองอีกครั้งจากสถานการณ์
สงครามโลกครั้งที่ 2 ในยุโรปที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น นำไป
สู่การพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในอินโดจีน ตั้งแต่วันที่ 28
ตุลาคม ค.ศ. 1940 ถึงวันที่ 27 มกราคม ค.ศ. 1941 และได้ทวี
ความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ส่งผลให้ญี่ปุ่นเสนอตัวเป็นคนกลางใน
การเจรจาไกล่เกลี่ย นำไปสู่การลงนามในอนุสัญญาสันติภาพ
โตเกียวเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม ค.ศ. 1941 ทำให้ไทยได้ปกครอง
อดีตมณฑลบูรพาซึ่งประกอบด้วยเมืองพระตะบองและเมือง
เสียมราฐในกัมพูชา รวมถึงดินแดนบางส่วนในลาวอีกครั้ง รัฐบาล
ไทยได้ยกเมืองพระตะบองขึ้นเป็นจังหวัดพระตะบอง มีจำนวน

ประชากรที่ได้สำรวจสำมะโนครัวประมาณ 263,000 คน

ในช่วงที่เป็นจังหวัดพระตะบอง รัฐบาลไทยได้จัดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรใน ค.ศ. 1944 ผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในจังหวัดพระตะบองคือขวลิต อภัยวงศ์ ลูกหลานในสกุลอภัยวงศ์ที่เคยมีบทบาทสำคัญในการปกครองพื้นที่ดังกล่าว ราษฎรพื้นเมืองส่วนใหญ่ยังคงมีความผูกพันกับสกุลอภัยวงศ์ อดีตเจ้าเมืองพระตะบองที่เคยปกครองดินแดนอดีตมณฑลบูรพามามากกว่า 1 ศตวรรษ

อย่างไรก็ตาม เมื่อสงครามสิ้นสุดลง ไทยต้องคืนเมืองพระตะบองและดินแดนอื่นๆ กลับไปให้ฝรั่งเศส ทำให้เมืองพระตะบองอยู่ภายใต้การปกครองของกัมพูชาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ในอดีตพระตะบองถือว่าเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของกัมพูชา โดยเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญ คือเป็นพื้นที่เพาะปลูกและเป็นแหล่งประมงน้ำจืดจากโตนเลสาบ ในขณะที่ปัจจุบันบทบาทของจังหวัดพระตะบองคือการเป็นพื้นที่ชายแดนที่เชื่อมการค้าระหว่างไทยกับกัมพูชา อุตสาหกรรมต่างๆ เช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอ อุตสาหกรรมแปรรูปอาหาร

อีกทั้งรัฐบาลกัมพูชายังมีนโยบายในการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการท่องเที่ยว เนื่องจากจังหวัดพระตะบองมีชื่อเสียงในหลากหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรมยุคอาณานิคมที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้เป็นอย่างดี ศาสนสถานในพระพุทธ

ศาสนาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว รวมถึงมรดกทางวัฒนธรรม
อื่นๆ อีกมากมาย ทำให้พระตะบองกลายเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจ
ประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตดั้งเดิมของกัมพูชาได้เป็นอย่างดี

การศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับ
กัมพูชาผ่านเมืองพระตะบอง สามารถฉายภาพความสัมพันธ์
ในลักษณะที่มีความแตกต่างไปจากมุมมองภาพรวมในบริบท
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเชิงมหภาคที่เป็นภาพใหญ่
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในเชิงพื้นที่ ชุมชน หรือประชาชน
ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงจุลภาคถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิด
ความสัมพันธ์ฉันมิตรมากกว่าที่จะเป็นศัตรู โดยเฉพาะในฐานะ
เมืองชายแดน

หนังสือเล่มนี้ยังใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลาย
หลายในการฉายภาพความสัมพันธ์ระหว่างทั้ง 2 ประเทศ ผ่าน
เมืองพระตะบอง ทั้งหลักฐานภาษาไทย ภาษากัมพูชา ภาษา
อังกฤษ และภาษาฝรั่งเศส นอกจากนี้ยังฉายภาพความสัมพันธ์
ผ่านงานศิลปกรรมด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ศิลปะ ผ่านการ
ศึกษาของ Dr. Sirang LENG ซึ่งพบว่า งานศิลปกรรมในเมือง
พระตะบองสะท้อนความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกันเป็นอย่างดี

พระตะบองจึงเป็นเสมือนพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงความ
สัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาผ่านมิติในด้านต่างๆ ตลอด
ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาตั้งแต่ในอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ดังที่
จะได้กล่าวถึงอย่างละเอียดต่อไปในหนังสือเล่มนี้



1

ภูมิหลังพระตะบองก่อนตกอยู่ ภายใต้การปกครองของสยาม

สภาพภูมิศาสตร์ของพระตะบอง

พระตะบองเป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของกัมพูชา ไม่มีอาณาเขตติดต่อกับทะเล มีพิกัดทางภูมิศาสตร์อยู่ ณ ละติจูด 13 องศา 5 ลิปดาเหนือ และลองจิจูด 103 องศา 11 ลิปดาตะวันออก¹ ส่วนจังหวัดพระตะบองซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองพระตะบองนั้นมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับจังหวัดบันทายมีชัย (Ban-teay Meanchey) และจังหวัดเสียมราฐ (Siem Reap)

ทิศตะวันออก ติดกับจังหวัดเสียมราฐ โตนเลสาบ และจังหวัดโพธิสัตว์ (Pursat)

ทิศใต้ ติดกับจังหวัดโพธิสัตว์และจังหวัดตราดของไทย

ทิศตะวันตก ติดกับเทือกเขากระวาน (Cardamom Moun-

tains) จังหวัดไพลิน (ปั๋นนิส – Pailin) จังหวัดสระแก้ว (แยก
ออกจากจังหวัดปราจีนบุรีเมื่อ ค.ศ. 1993) จังหวัดจันทบุรี และ
จังหวัดตราดของไทย

จังหวัดพระตะบองมีพื้นที่ 11,702 ตารางกิโลเมตร โดย
ก่อนการจัดแบ่งพื้นที่การปกครองใหม่ของกัมพูชา พระตะบอง
มีพรมแดนติดกับจังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดจันทบุรี และจังหวัด
ตราดของไทย มีชนชั้นชาวฝรั่งเศสหลายคนเดินทางไปพระ
ตะบองในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นคริสต์ศตวรรษ
ที่ 20 กล่าวว่า พระตะบองเป็นดินแดนที่มีขนาดใหญ่มาก เนื่อง
จากในอดีตมีพื้นที่ครอบคลุมจังหวัดพระตะบอง จังหวัดบันทาย
มีชัย จังหวัดเสียมราฐ และจังหวัดไพลิน (ตั้งขึ้นเป็นจังหวัดเมื่อ
ค.ศ. 2008)

ปัจจุบันพระตะบองได้กลายเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่มากเป็น
อันดับ 5 ของประเทศ รองลงมาจากจังหวัดมณฑลคีรี (มณฑลคีรี
– Mondulkiri) จังหวัดกำปงธม (กำตงต์ – Kampong Thom)
จังหวัดพระวิหาร (บรรมสยประ โหโร – Preah Vihear) และ
จังหวัดโพธิสัตว์²

พื้นที่เมือง (urban areas) ของจังหวัดพระตะบองคือบริเวณ
เมืองพระตะบองที่มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่น ทั้งยังมีฐานะเป็น
“กรุง” (กรุง – Krong) หรือเทศบาลเมือง (municipality) เพียง
พื้นที่เดียวในจังหวัด³ ในขณะที่พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดเป็น
ที่ราบและถูกใช้เป็นที่ทางการเกษตรและเลี้ยงสัตว์



แผนที่แสดงจังหวัดในประเทศไทยกับพущา

ภาพจาก Ponpan, *Wikimedia Commons*, CC BY-SA 3.0, available from https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%84%E0%B8%9F%E0%B8%A5%E0%B9%8C:Cambodia,_administrative_divisions_-_th_-_colored.svg

กิจกรรมทางการเกษตรที่สำคัญในจังหวัดพระตะบอง คือการปลูกข้าว ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวอันดับ 1 ของประเทศ เนื่องจากทางทิศตะวันออกของจังหวัดมีพื้นที่ติดกับ โตนเลสาบ โดยมีลำน้ำสายหลักคือแม่น้ำสังแกหรือแควสังแก (ญึงสโง – Stung Sangkae) เสมือนเป็นเส้นเลือดสำคัญที่หล่อเลี้ยงพื้นที่ทางการเกษตรของเมืองพระตะบอง จนมีคำกล่าว ว่า “พระตะบองเพียงเมืองเดียวสามารถปลูกข้าวเลี้ยงคนได้ทั้งประเทศ”⁴

ส่วนทางทิศตะวันตกของจังหวัดพระตะบองเป็นบริเวณพื้นที่สูง และส่วนใหญ่ยังคงเป็นพื้นที่ที่มีป่าไม้ปกคลุม⁵

สำหรับศูนย์กลางของจังหวัดพระตะบองหรือเมืองพระตะบองในปัจจุบัน ตั้งขึ้นภายใต้การปกครองของสยามระหว่าง ค.ศ. 1795-1907⁶ ซึ่งเมืองหลวงเดิมของพระตะบองตั้งอยู่ที่คลอง ต้อมบองหรือแควต้อมบอง (ดัมบง – Dambang) ใกล้กับปราสาท บาเซต (Baset temple) ห่างจากตัวเมืองพระตะบองในปัจจุบัน ไปทางทิศตะวันออกราว 14 กิโลเมตร โดยฟร็องซัวส์ ปองโชต์ (François Ponchaud) มิชชันนารีซึ่งเคยประจำการที่กัมพูชา ได้สันนิษฐานว่า เมืองหลวงเดิมถูกเผาเพื่อต่อต้านการรุกรานของสยามเมื่อ ค.ศ. 1839 โดยนักองค้อมหรือพระองค์อัม⁷

ถึงกระนั้น จากหลักฐานของนักเดินทางชาวตะวันตกคนอื่นๆ กลับไม่ได้มีการกล่าวถึงการเผาเมืองดังกล่าว โดยส่วนใหญ่กล่าวถึงการย้ายเมืองหลวงของพระตะบองเพื่อป้องกันการ



ปราสาทบาเซต

ภาพจาก ฟิรพัฒน์ เพชรบรรพ์

รุกรานจากเวียดนามภายใต้การปกครองของราชวงศ์เหงวียน (Nguyen dynasty) และเปลี่ยนให้พระตะบองกลายเป็นเขตยุทธศาสตร์ทางทหาร โดยเฉพาะการเป็นรัฐกันชนกับกองทัพสยาม เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) จึงย้ายเมืองหลวงมาตั้งอยู่ ณ พื้นที่ปัจจุบัน ทว่าปีที่ย้ายเมืองหลวงมีการระบฏแตกต่างกันไปตั้งแต่ ค.ศ. 1835-1839

ออกุสต์ ปาวี (August Pavie) นักสำรวจและนักการทูตชาวฝรั่งเศสได้เล่าถึงเหตุการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวไว้ว่า

“หลังจาก ค.ศ. 1895 เมืองพระตะบองเดิม
ไม่มีอยู่อีกต่อไป และสั้แตกกลายเป็นศูนย์กลาง
การบริหารราชการ ประชากรย้ายมาอาศัยบริเวณ
สั้แกมากขึ้น เหตุการณ์นี้แทบไม่มีใครสังเกตเห็น
จากภายนอก เพราะเมืองหลวง (สั้แก) ยังคงถูก
เรียกว่า พระตะบอง”⁸

ด้วยเหตุนี้ แม่น้ำสั้แกจึงเป็นเส้นทางทางน้ำสายเดียวใน
การเชื่อมต่อระหว่างโตนเลสาบกับศูนย์กลางเมืองแห่งใหม่

แต่กระนั้น เมืองพระตะบองใหม่ในอดีตถือว่ามีขนาดเล็ก
มาก โดยพื้นที่ของเมืองส่วนใหญ่ขยายไปด้านทิศตะวันตกของ
แม่น้ำสั้แก ตั้งแต่วัดกำแพง (Wat Kampaeng) ซึ่งอยู่ใกล้กับ
ศาลากลางจังหวัดไปจนถึงคลองมโหเทพ (ตั้งอยู่ใกล้กับโรง

พยาบาลของจังหวัดในปัจจุบัน)^๑ ทางด้านทิศตะวันออก ห่างจากที่ราบน้ำท่วมถึงบริเวณดอนเลสาบประมาณ 40 กิโลเมตร

ปัจจุบันตัวเมืองพระตะบองมีขนาดใหญ่กว่าเดิมถึง 4 เท่า อาณาเขตของเมืองขยายไปถึงจอมกาซ็อมโรง (อัครมณฑล - Chamka Samrong) มีทางรถไฟอยู่ทางทิศใต้ของเมือง มหาวิทยาลัยพระตะบองอยู่ทางทิศตะวันออก ขณะที่ทางทิศตะวันตกเคยมีโรงงานทอผ้าก่อนที่จะถูกทำลายไปและแทนที่ด้วยอพาร์ทเมนต์สมัยใหม่ แต่กระนั้นบริเวณเมืองเก่ายังคงเป็นศูนย์กลางการค้าและการบริหารราชการที่สำคัญที่สุดของเมืองพระตะบอง

ใน ค.ศ. 1838 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) สงครามระหว่างสยามกับราชวงศ์เหงวียนของเวียดนามในดินแดนกัมพูชารุนแรงมากขึ้น เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) แม่ทัพของฝ่ายสยามมีคำสั่งให้สร้างกำแพงอิฐ (ขนาด 480 x 720 เมตร) บ้อมปราการ ประตู และเชิงเทินก่ออิฐถือปูนอย่างแน่นหนาเพื่อตั้งรับกับศึกที่กำลังเกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ซึ่งหลังจากเจ้าพระยาบดินทรเดชาออกจากดินแดนพระตะบองใน ค.ศ. 1845 สถานที่แห่งนี้ได้กลายเป็นที่อยู่อาศัยของสกุลอภัยวงศ์ เจ้าเมืองพระตะบอง

นอกจากนี้ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ยังซื้อปิ่นใหญ่จากอังกฤษ (ปิ่นใหญ่ทั้ง 2 กระบอกยังคงตั้งอยู่ที่หน้าทางเข้าของศาลากลางในปัจจุบัน) และตั้งค่ายทหารขนาดใหญ่ในวัดกตลโดนเตียว (Wat Kdol Don Teav) ห่างจากใจกลางเมือง

ไปทางทิศเหนือประมาณ 5 กิโลเมตร เมื่อสยามได้รับชัยชนะ
เหนือเวียดนามและกองทัพสยามถอนทหารออกจากค่ายใน
เวลาต่อมา วัดกตลโตนเดียวได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดปราบปราม
ปัจจามิตร” ซึ่งแปลว่า การปราบปรามศัตรูหรือการมีชัยชนะ
เหนือศัตรู

ประวัติศาสตร์สังเขปของพระตะบอง ก่อนตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม

ชื่อเมืองพระตะบอง

สำหรับชื่อ “พระตะบอง” หรือ “ปัตต้อมบอง” ในสำเนียง
เขมรนั้น หมายถึง “ตระบองหาย” โดยเอเตียน แอมอนิเยร์
(Étienne Aymonier) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส สันนิษฐาน
ถึงที่มาของชื่อพระตะบองไว้เมื่อ ค.ศ. 1901 ว่า น่าจะมาจากชื่อ
แควต้อมบอง (แควตะบอง) ซึ่งปัจจุบันชาวพระตะบองเรียกว่า
ชติงจะฮู (ស្ទឹងចាស់) แปลว่า แควเก่า เนื่องจากบริเวณแควต้อม
บองเป็นที่ตั้งของเมืองก่อนที่จะย้ายมายังบริเวณแควสังแกใน
ปัจจุบัน¹⁰

นอกจากนี้ยังมีการอธิบายถึงชื่อพระตะบองในเชิงตำนาน
กล่าวโดยสรุปได้ว่า มีชายคนหนึ่งทำหน้าที่ประกอบอาหารให้
แก่ไพร่พลที่มาจัดงานพระเมรุ ชายคนดังกล่าวได้ใช้ไม้จิ้มฟันคน

หม้อข้าว ซึ่งยางที่ไหลออกมาจากไม้ทำให้ข้าวในหม้อมีสีดำ เขา
กินข้าวสีดำจนหมดหม้อ ทำให้มีกำลังมากเกินกว่ามนุษย์ทั่วไป
ไพร่พล ณ ที่นั้นจึงยกย่องเขาเป็นผู้นำ ดังความว่า

“ถ้ามีฤทธิ์ถึงเพียงนี้แล้ว จะเป็นเจ้าแผ่นดิน
มีดีเท่า ขอให้แต่บรรดาพวกเราทุกคนได้รับความสุข
อย่าให้ทุกข์ลำบากก็แล้วกัน”¹¹

จากนั้นเขาจึงไปตัดไม้พะยุงมาทำเป็นตระบอง ซึ่งเป็น
อาวุธขนาดใหญ่โตเกินกว่าที่มนุษย์จะถือได้ ทำให้เขาได้สมญา
ว่า “พระยาตระบองทุง” หรือ “พระยาโคตรตระบอง” จากนั้นก็
รวบรวมไพร่พลเข้าตีเมืองพระนครหลวง แล้วปราบดาภิเษกขึ้น
เป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า “พระโคดมเทวราช” หรือ “พระยา
โคดมเทวราช”

เมื่อเสวยราชสมบัติได้ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ผู้มีบุญญาธิการ
ก็ขึ้นมาหาชิงราชสมบัติตามคำทำนาย พระยาโคดมเทวราช
จึงฉวยตระบองไม้พะยุงขว้างใส่ผู้มีบุญญาธิการ ทว่าตระบอง
กลับไม่ถูกผู้มีบุญญาธิการ พระยาโคดมเทวราชจึงต้องสละราช
สมบัติแล้วเสด็จไปตามหาตระบองที่หายไป¹² นับเป็นการอธิบาย
เชิงตำนานว่า บริเวณที่ตระบองหายไปก็คือเมืองพระตะบองหรือ
ปัตตอมบองซึ่งแปลว่า “ตระบองหาย” นั่นเอง

เมืองพระตะบองในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยก่อนเมืองพระนคร และสมัยเมืองพระนคร

สำหรับมิติประวัติศาสตร์และโบราณคดีพบว่า พระตะบอง เป็นพื้นที่ที่มีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในกัมพูชาคือ แหล่งโบราณคดีลองซุเปียน (Laang Spean) ตั้งอยู่ ณ อำเภอรัตนมณฑลหรือรัตนมะฮันดอล (รัตนมณฑล – Rotanak Mondol) จังหวัดพระตะบอง หรือทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองพระตะบอง ซึ่งมีมนุษย์ในยุคดังกล่าวรู้จักการเพาะปลูก การประมง และการเลี้ยงสัตว์

ต่อมาเมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์มีการพบหลักฐานในจังหวัดพระตะบองเป็นจารึกภาษาสันสกฤตและภาษาขอมโบราณ รวมทั้งศาสนสถาน ได้แก่ ปราสาทหินต่างๆ ซึ่งทั้งจารึกและปราสาทมีปรากฏทั้งในสมัยก่อนเมืองพระนคร (คริสต์ศตวรรษที่ 6-9) และสมัยเมืองพระนคร (คริสต์ศตวรรษที่ 9-13)

ปราสาทขนาดใหญ่ที่ยังคงมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ในเมืองพระตะบอง เช่น ปราสาทบานอน (Banan temple) ทางทิศใต้ของเมืองพระตะบอง ปราสาทเอกพนม (Ek Phnom temple) ทางทิศเหนือของเมืองพระตะบอง และปราสาทบาเซตทางทิศตะวันออกของเมืองพระตะบอง ศาสนสถานขนาดใหญ่เหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่จังหวัดพระตะบองทั้งใน

สมัยก่อนเมืองพระนครและสมัยเมืองพระนคร

นอกจากนี้ พระตะบองยังเป็นพื้นที่สะสมเสบียงสำหรับหล่อเลี้ยงประชากรที่สำคัญ จากการเป็นแหล่งผลิตข้าวและปลาให้แก่อาณาจักร โดยเชื่อกันว่าดินแดนดังกล่าวเป็นสถานที่ก่อกบฏต่อต้านพระราชพิธีราชาภิเษกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 12

นอกจากศาสนสถานขนาดใหญ่แล้ว สถาปุมิศาสตร์ยังเอื้อให้พื้นที่บริเวณจังหวัดพระตะบองเป็นเส้นทางสำคัญสำหรับการขยายอิทธิพลจากเมืองพระนครมายังบริเวณภาคตะวันออกเฉียงของไทยในปัจจุบัน ดังปรากฏในหลักฐานสำคัญคือจารึกช่องสระแจง (K. 969) พบที่ปราสาทเขาช่องสระแจง อำเภอดาพระยา จังหวัดสระแก้ว

จารึกหลักนี้มีอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 6¹³ เนื้อหากล่าวถึงพระบาทมเหศวรมัน (Mahendravarman) โปรดให้ขุดบ่อน้ำหรือในจารึกคือ “ตังกร ตฎากะ” แสดงให้เห็นว่าเมืองพระตะบองเป็นหนึ่งในเส้นทางผ่านสำหรับการขยายอำนาจมายังพื้นที่จังหวัดสระแก้วของไทย¹⁴

ส่วนจารึกสำคัญที่พบในพื้นที่จังหวัดพระตะบองคือ จารึกวัดเอกพนม (K. 211) พบที่กรอบประตูทางทิศตะวันออกเฉียงของปราสาทเอกพนม โดยจารึกขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1027 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสุริยวรมันที่ 1 (Suryavarman I) เนื้อหาได้กล่าวถึงขุนนางคนหนึ่งนามว่า “ศรีโยคิศุวรบัณฑิต” เดินทางมาจากเมือง



ปราสาทเอกพนม

ภาพจาก ปวีริศ ชอบสำราญ

วณฺรกัทวต (Vnur Kmdvat) ที่อยู่ภายใต้การปกครองของเมือง
วยาธปุระในเขตพื้นที่จังหวัดไพรแวง (ไทรโยค – Prey Veng) ใน
ปัจจุบัน

ศรียุคิศวรบัณฑิตได้เดินทางมาสร้างศิวลึงค์และถวายเป็น
สิ่งของต่างๆ แก่ปราชญ์ โดยที่น่าสังเกต ได้แก่ การถวายเป็น
ให้แก่เมืองที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงปราชญ์คือ เมืองอโมฆปุระ
(Amoghapura) เอเตียน แอมอนิเยร์ จึงสันนิษฐานว่า พื้นที่
ส่วนใหญ่ของจังหวัดพระตะบองในปัจจุบันอาจจะเป็นเมือง
อโมฆปุระในสมัยเมืองพระนคร ส่วนชื่อพระตะบองเป็นชื่อที่
ตั้งขึ้นภายหลัง ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นเกี่ยวกับข้อสันนิษฐานของ
แอมอนิเยร์ ว่า พระตะบองมีที่มาจากชื่อแควด้อมบองหรือแคว
ตะบองนั่นเอง¹⁵

อนึ่ง แควด้อมบองซึ่งเป็นลำน้ำสายสำคัญในอดีตของพระ
ตะบองนั้น มีต้นน้ำอยู่บริเวณเทือกเขาในจังหวัดไพลิน จากนั้น
ทางน้ำได้แยกออกเป็น 2 แควคือ แควด้อมบองและแม่น้ำสังแก
หรือแควสังแก แล้วไหลเข้าสู่พระตะบอง แต่ต่อมากองทัพสยาม
นำโดยเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ได้ถมปากแคว
ด้อมบองเพื่อปิดกั้นเส้นทางน้ำ ทำให้น้ำไหลเพียงทางเดียวจน
แม่น้ำสังแกกว้างใหญ่ขึ้น ในที่สุดแม่น้ำสังแกก็กลายเป็นแม่น้ำ
สายหลักของพระตะบองมาจนถึงทุกวันนี้ ปัจจุบันเราสามารถ
สังเกตปากแควด้อมบองซึ่งถูกปิดกั้นไว้ได้ที่แควสังแกบริเวณ
หน้าวัดไขว่ (Wat Kvaeng)

ความสำคัญของพระตะบอง ในสมัยหลังเมืองพระนคร

ในสมัยหลังเมืองพระนคร กัมพูชาได้ย้ายราชธานีจากทางทิศเหนือของโตนเลสาบมายังทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของโตนเลสาบ ได้แก่ ตวลบาสาณ (Tuol Basan) หรือเมืองศรีสันธร (ស្រុកស្រីសន្ធរ – Srey Santhor) เมืองจตุมุข (ក្រុងចតុមុខ – Chaktomuk) หรือกรุงพนมเปญ (ភ្នំពេញ – Phnom Penh) ในปัจจุบัน เมืองละแวก (លង្វែក – Longvek) เมืองอุดงค์หรือเมืองอุดงค์มีชัย (ឧដុង្គ – Oudong Meanchey) และย้ายกลับมาสู่กรุงพนมเปญตามลำดับ¹⁶

บทบาทของพระตะบองจึงเด่นชัดมากขึ้นในสมัยดังกล่าว เนื่องจากการย้ายราชธานีได้ทำให้พระตะบองกลายเป็นเมืองสำคัญในเส้นทางระหว่างกัมพูชากับสยามมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยใช้เส้นทางปราจีนบุรี-พระตะบองเป็นหลัก แทนเส้นทางพินาย-เมืองพระนครซึ่งต้องอ้อมทะเลสาบ¹⁷

ด้วยเหตุนี้ ชื่อของพระตะบองจึงปรากฏขึ้นทั้งในเอกสารของไทยและกัมพูชา โดยเฉพาะรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเมืองพระตะบองทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านของสยามในการทำศึกระหว่างสยามกับญวน (เวียดนาม) หรือที่นิยมเรียกกันว่า “อานามสยามยุทธ”

นอกจากนี้ เมืองพระตะบองยังมีความสำคัญทางเกษตร